

**ДЕЙКТИЧНІ ПАРАМЕТРИ БІОГРАФІЧНОГО НАРАТИВУ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ:
ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ
ДЕЙКТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ БИОГРАФИЧЕСКОГО НАРРАТИВА АНГЛОЯЗЫЧНОЙ БИОГРАФИЧЕСКОЙ
ПРОЗЫ: ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ
DEICTIC PARAMETERS OF THE BIOGRAPHICAL NARRATIVE IN ENGLISH FICTION:
A COGNITIVE PERSPECTIVE**

У статті розглянуто способи репрезентації дейктичного зсуву як структурного фрейму біографічного нарративу в "Особистих спогадах" Джозефа Конрада. Увага акцентується на лінгвістичних особливостях дейктичних параметрів *суб'єкт – місце – час*, які стосуються когнітивного моделювання біографічного нарративу.

Ключові слова: теорія дейктичного зсуву, дейктичні параметри, дейктичний простір, біографічний нарратив.

В статье рассмотрено способы репрезентации дейктического смещения как структурного фрейма биографического нарратива в "Личных воспоминаниях" Джозефа Конрада. Внимание акцентируется на лингвистических особенностях дейктических параметров *субъект – место – время*, касающихся когнитивного моделирования биографического нарратива.

Ключевые слова: теория дейктического смещения, дейктические параметры, дейктическое пространство, биографический нарратив.

The article deals with the representation of deictic shift as a structural frame of the biographical narrative in Joseph Conrad's *A Personal Record*. It focuses on linguistic peculiarities of deictic parameters *subject – place – time* relating to cognitive modelling of the biographical narrative.

Key words: Deictic Shift Theory, deictic parameters, deictic space, biographical narrative.

Зростання інтересу до статусу мемуарно-біографічного дискурсу в сучасній літературі і публіцистиці XXI століття (В. Андреева, С. Юнова, С. Кушнерук, Н. Сребрянська, Л. Татару, А. Устін), а також перспективи когнітивно-дискурсивної парадигми в сучасному германському мовознавстві (О. Воробйова, А. Левицький, І. Шевченко, D. McIntyre, E. Semino, P. Werth) зумовлюють необхідність і можливість пошуку комплексного, різноаспектного підходу до вивчення складного стилістичного феномену художнього біографічного письма, і вужче – інтерпретації когнітивної інформації, що вербалізується у біографічному тексті. В свою чергу експансія принципів і методик когнітології в сучасну теорію тексту зумовила нові дослідницькі орієнтири наративно-дискурсивної організації тексту. Все більшого поширення набуває проблема мовної діяльності і вивчення мови у динаміці її функціонування, що спричиняє інтерес науковців до конкретних проявів літературного мислення (*literary mind*), яким, зокрема, є біографічний нарратив – особливий спосіб організації людського досвіду, вербальне представлення реальних чи вигаданих подій у тексті (В. Андреева, В. Кухаренко, Т. Титаренко, D. Herman, M. Löschnig, V. Nünning).

Актуальність теми визначається зверненням до вивчення дейктичних параметрів тексту, які формують дейктичний простір біографічного дискурсу. Поза увагою вітчизняних дослідників залишається вивчення дейктичного простору біографічної прози, зокрема аспект її розгляду з позицій лінгвокогнітології, яка вивчає когнітивні процеси, що відбуваються при сприйнятті, осмисленні та категоризації оточуючого світу. Категорія простору безпосередньо взаємодіє з категоріями дейксису, зв'язок яких відображається як на когнітивному рівні для забезпечення процесу сприйняття біографічного нарративу, так і на лінгвістичному рівні – в семантиці дейктичних елементів.

Матеріалом розвідки обрано автобіографію Джозефа Конрада "A Personal Record" ("Особисті спогади", 1912), яка мала початкову назву "Some Reminiscences" і сьогодні вважається завершеним автобіографічним літературним твором.

Метою дослідження є вивчення способів репрезентації дейктичного простору в англomовній автобіографічній прозі.

Об'єкт дослідження – англomовний біографічний нарратив художньої автобіографії Джозефа Конрада, а предмет аналізу становлять дейктичні параметри біографічного нарративу.

Одним із параметрів категоризації навколишнього світу є його індексальна організація, втілена в літературному наративі. У сучасних розвідках дейктичні параметри – суб'єкт (суб'єктний дейксис), місце (просторовий дейксис) і час (часовий дейксис) – розглядаються не тільки як одні із особливих компонентів наративної мови і механізмів референції, а як структурний фрейм, з якого й формується нарратив [3; 4; 8].

Когнітивний підхід до аналізу біографічного нарративу дозволяє пояснити процес його творення через встановлення зв'язку між творцем біографічного тексту, його читачем і власне текстом біографії, у якому формування і семантизація ментальних репрезентацій досвіду людини здійснюється у вигляді зображуваних об'єктів, станів, подій, персонажів і ситуацій [8, с. 184]. Наприклад, Д. Герман, один із основоположників когнітивної наратології, розглядає шість ключових понять, які беруть участь у моделюванні мовної картини світу суб'єкта, вказуючи на їхню релевантність для теорії нарративу: дейктичний зсув, розмежування "фігура – фон", поняття "зон, орієнтирів і напрямків", розмежування "топологічних (внутрішніх) – проєктивних (відносно спостерігача) локалізацій", дейктичні функції дієслів руху і розрізнення систем просторової когніції "що – де" [3, с. 270–271].

Просторові відношення (позначення місця, предмета або особи) є одними із тих відношень, з якими зіштовхується людина в процесі пізнання оточуючого світу. При вивченні відношень людини з простором ми маємо справу, по-перше, з оточуючим людину світом (фізичним простором), по-друге, з її соціально-культурним світом і, по-третє, з її внутрішнім світом. Сприйняття людиною сутності простору егоцентричне: его ставиться в центр світобудови. Людина використовує особистісний і соціальний простір, сприймаючи його під впливом тієї чи іншої культури, адже вона наділена ментальною активністю і здатністю суб'єктивного бачення, сприйняття і оцінки реального світу, а також здатністю узагальнювати і концептуалізувати факти, тим самим створюючи джерело мисленнєвої референтності (наприклад, пам'ять про прочитане, побачене). Тому біографічному нарративу притаманна референтність (відповідність особам, предметам і явищам реального світу). Отже, характеристика зображуваних ситуацій художнього світу нарративу здійснюється через просторовий дейксис, який представлений

найзагальнішими просторовими смислами, просторово-часовими дейктичними маркерами місця, напрямку і відстані: *this, that, now, here, there*.

У передмові до художнього твору ("A Familiar Preface") автором відразу ставиться мета написання автобіографії. Конрад прагне постати перед читачем різнобічною особистістю – поєднанням письменницького таланту автора і життя моряка, що водночас свідчить про амбівалентність особистих спогадів письменника: *They [memories] have their hope and their aim. The hope that from the reading of these pages there may emerge at last the vision of a personality; the man behind the books so fundamentally dissimilar as, for instance, "Almayer's Folly" and "The Secret Agent," and yet a coherent, justifiable personality both in its origin and in its action. This is the hope. The immediate aim, closely associated with the hope, is to give the record of personal memories by presenting faithfully the feelings and sensations connected with the writing of my first book and with my first contact with the sea (PR)*.

Композиція автобіографії Конрада має свою логічну будову, в якій впорядковані здавалось непов'язані між собою епізоди. Віт Тарнавський, один із перших перекладачів творчості письменника, виокремлює дві основні теми автобіографії "A Personal Record": службу на морі, починаючи від матроса і до капітана корабля, і критичну оцінку його першого роману "Каприз Олмейєра" (1895). Причини вибору цих тем В. Тарнавський пов'язує з "бажанням пояснити і виправдати таку тематику, а найголовніше – двоїм ставленням до своєї "втечі" з країни" [7, с. 106], адже Польща залишила глибокий слід в його пам'яті. У передмові до автобіографії Конрад наголошує на прагненні своїми діями служити інтересам батьківщини: *Those who read me know my conviction that the world, the temporal world, rests on a few very simple ideas; [...] among others, on the idea of Fidelity (PR)*. Цю ідею відданості втілюють перш за все люди, що пройшли випробування морем (для Конрада "ми"), – особлива частина людства, адже головний закон моряків – відчуття відповідальності один за одного і цілком позбавлена хизування самовідданість.

Автобіографічні спогади розпочинаються однією подією, яка має свою тему чи ключове слово, натякаючи на іншу подію життя (часто не в хронологічному порядку), яка в свою чергу натякає на третю подію. Як зазначає А. Накай, "незвична нарративна послідовність в автобіографічних спогадах криється в конрадівській стратегії до зображення антисповіді" (з'ясування свого походження – *пояснення Я.Б.*) [5, с. 27]. Ключовим епізодом в його спогадах є 1868 рік, коли дев'ятирічним хлопцем він показав пальцем на білу пляму на карті – незвідану таємницю і порожнечу – символічний простір африканського континенту: *[t]he blank space then representing the unsolved mystery of that continent (PR)*. Саме до цього епізоду автор вдається декілька разів в інших творах, зокрема в "Серці п'ятьми" (пор. білі плями на географічній карті і білі плями у біографії письменника).

За чверть століття вищезгаданий епізод у тексті автобіографії повторюється неодноразово, тільки "порожнеча" нарративного простору посилюється ще більше аж до неосяжної мрії автора туди потрапити: *And of course I thought no more about it till after a quarter of a century or so an opportunity offered to go there — as if the sin of childish audacity were to be visited on my mature head. Yes. I did go there: THERE being the region of Stanley Falls, which in '68 was the blankest of blank spaces on the earth's figured surface (PR)*. У межах дейктичного простору тексту читач переміщується до темпорального дейктичного центру наратора, певної області референції чи фрагмента реальності, на що вказують прийменник часу *after*, прийменник місця *in*, прислівник місця *there*, обставина місця *the region of Stanley Falls*, і нарешті, дейктичне дієслово переміщення *go*, яке вказує на рух до дейктичного центру суб'єкта сприйняття *I*. Із уживанням займенників першої особи *I, we* фокусується увага адресата на художній світ особистих спогадів письменника.

Згідно з теорією дейктичного зсуву (Deictic Shift Theory) [4], дейктичні маркери допомагають адресатові поринути у світ тексту і спроектувати часовий фрейм наративу, переміщуючись у дейктичному просторі художнього світу [1, с. 125]. Разом з тим такі переміщення змушують повертатись читача від одних дейктичних просторів до інших, створюючи так звані включені простори (embedded fields) біографічного наративу – комунікативно-подієві домени (у творі це епізод з дитинства, який розповідається автором у зрілому віці). Мрійлива дитяча впертість суб'єкта відвідати водоспади Стенлі в Африці, які тоді здавалися чимось недосяжним, переноситься із ситуації "тут і зараз" завдяки дейктичному зсуву до іншого простору – досвіду письменника-наратора, його емоційного стану і думок.

Крім того, аналіз просторово-часових відношень ускладнюється тим, що просторові уявлення наратора розгортаються у метафоричних і метонімічних трансформаціях, інвертованому порядку слів, уживанні концептуальних протиставлень, тим самим створюючи появу включених просторів тексту.

Амбівалентність змісту автобіографії Конрада віддзеркалюється не тільки у формі спогадів, але й перемиканні часових реєстрів – теперішнього і минулого часу. У передмові до твору Конрад полемізує про переосмислення традиційної автобіографії, свідомо кидаючи виклик усталеній формі – хронологічному зображенню подій.

Автобіографія із визначеним чітким початком, серединою і кінцем не може бути правдивою, тому що людина насправді не проживає життя в усталеному порядку і хронології. Конрад запитує сам себе, якими першими мають бути описані факти власної біографії: *"Could I begin with the sacramental words, 'I was born on such a date in such a place'?" (PR)*. Однак він хоче відобразити правду життя, радше факти із життя героїчної романтичної ідеалізованої особистості, акцентуючи на її ілюзорній природній сутності, аніж на звичайному перебігові подій своєї біографії: *I have known the spell of moonlight since, on various seas and coasts — coasts of forests, of rocks, of sand dunes — but no magic so perfect in its revelation of unsuspected character, as though one were allowed to look upon the mystic nature of material things (PR)*. У цьому уривку просторово-часові відношення представлені таємничими незвіданими місцями, які він хоче відвідати і ті, які нагадують йому білі плями на карті Африки, всі вони безпосередньо пов'язані з білими плямами його художньої біографії, часто незрозумілими і водночас зворушливими.

Більше того, важлива особливість автобіографії Конрада полягає у зображенні життя як процесу переміщення – від професії моряка до творчої діяльності письменника, де відсутній прямиий опис їхнього співвідношення. Ця деталь ще раз виправдовує "застосування Конрадом асоціацій та художніх відступів, які мають більшу схожість з прийомом потоку свідомості, ніж з хронологічним способом зображення в традиційних біографічних чи автобіографічних формах" [6, с. 180]. Така "своєрідна послідовність" в уяві письменника проявляється у зображенні подій у теперішньому часі і водночас подальшим розгортанням подій з ретроспективним перенесенням дейктичного центру в минуле: *I dare say I am compelled — unconsciously compelled — now to write volume after*

volume, as in past years **I was compelled** to go to sea voyage after voyage. Leaves must follow upon one another as leagues used to follow in the days gone by [...] (PR).

Дейктичні зсуви підкреслюють твердження Конрада про те, що художнє обрамленням подій життя набуває більшої достовірності, ніж фактичне зображення перебігу історичних подій: *Only in men's imagination does every truth find an effective and undeniable existence. Imagination, not invention, is the supreme master of art as of life. An imaginative and exact rendering of authentic memories may serve worthily that spirit of piety toward all things human which sanctions the conceptions of a writer of tales, and the emotions of the man reviewing his own experience* (PR). Факти для Конрада не настільки важливі, яким є зображення прихованої правди. Правда в автобіографії письменника – складна і заплутана, суперечлива і непевна. Художня вигадка митця “полягає у максимально чесному відкиданні чітких меж у зображенні темних плям своєї біографії, що видається більш правдивою і відкритою, аніж фактуальний документ” [2, с. 64].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що Дж. Конрад надає перевагу зображенню минулого часу в структурі дейктичного простору художньої автобіографії. Темпоральна домінанта минулого часу вказує на змістово-концептуальну інформацію, яка передається біографічним нарративом. Часовий дейксис у біографічному нарративі має дискретний, точковий, а не просторовий характер. Дейктичні одиниці вказують на точку у часі, кількісно переважають над тими, які вказують на період часу і вживаються разом з когезивними лексичними одиницями нарративу: *further, after, later, soon, also, then* та ін.

Отже, моделювання дейктичного простору біографічного нарративу реалізується у традиційних видах дейктичних уживань – особи, місця і часових відношень. Займенники першої і другої особи однини і множини (суб'єктний дейксис), вказівні займенники *this, that*, прислівники місця *here, there*, дієслова переміщення *come, go*, які вказують на локутивний центр простору (просторовий дейксис); прислівники часу *now, then, soon, recently* – найчастіше вживані дейктичні маркери в тексті автобіографії. Незвична нарративна послідовність зображених подій, часте перемикання часових реєстрів, створення автором так званих включених просторів свідчать про особливості індексальної організації літературного нарративу, зокрема його дейктичного простору.

Перспектива подальших досліджень визначається аналізом співвідношення категорій когнітивного дейксису (і його можливих змін) і характером референтності художнього тексту. Теорія когнітивного дейксису охоплює поняття дейктичного поля, дейктичні категорії (просторовий, часовий, персональний, соціальний і емпатичний дейксиси), дейктичні центри й дейктичні зсуви. Референція дозволяє співвідносити мовні висловлення з об'єктами, ситуаціями, які відкривають нові грані мовної концептуалізації біографічного нарративу.

Список літератури

1. Contemporary Stylistics / ed. by Marina Lambrou and Peter Stockwell. – London : Continuum, 2007. – 287 p.
 2. Demory P. Ambivalence in Joseph Conrad's *A Personal Record: The Anti-autobiographical Autobiography* / Pamela Demory // *Pacific Coast Philology*. Vol. 32. – 1997. – No. 1. – P. 54-65.
 3. Herman D. *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative* / David Herman. – Lincoln and London : University of Nebraska Press, 2002. – 478 p.
 4. McIntyre D. Point of View in Plays: A Cognitive Stylistic Approach to Viewpoint in Drama and Other Text-types / David McIntyre. – Amsterdam : John Benjamins, 2006. – 203 p.
 5. Nakai A. Europe as Autobiography? *A Personal Record* / Asaco Nakai // *Conrad's Europe. Conference Proceedings* / ed. by Andrzej Ciuk & Marcin Piechota. – Opole, 2005. – P. 22-33.
 6. Prescott L. Autobiography as Evasion : Joseph Conrad's *A Personal Record* / Lynda Prescott // *Journal of Modern Literature*. Vol. 28. Autobiography and Memoir. – 2004. – No. 1. – P. 177-188.
 7. Tarnawski W. Conrad the Man, the Writer, the Pole. An Essay in Psychological Biography / Wit M. Tarnawski. – London : Polish Cultural Foundation, 1984. – 180 p.
 8. Werth P. 'World enough, and time' : Deictic space and the interpretation of prose // *Twentieth-century fiction. From text to context* / Paul Werth / ed. by Peter Verdonk and Jean Jacques Weber. – London & New York : Routledge, 1995. – P. 181-204.
- Джерела ілюстративного матеріалу.
9. (PR) Conrad J. *A Personal Record*. [Електронний ресурс] / Joseph Conrad. – Режим доступу : <http://ebooks.adelaide.edu.au>

У статті розглянуто способи репрезентації дейктичного зсуву як структурного фрейму біографічного нарративу в “Особистих спогадах” Джозефа Конрада. Увага акцентується на лінгвістичних особливостях дейктичних параметрів *суб'єкт – місце – час*, які стосуються когнітивного моделювання біографічного нарративу.

The article deals with the representation of deictic shift as a structural frame of the biographical narrative in Joseph Conrad's *A Personal Record*. It focuses on linguistic peculiarities of deictic parameters *subject – place – time* relating to cognitive modelling of the biographical narrative.

Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка